

УДК 316.642.3

Психологічні бар'єри студентів-психологів у процесі їх підготовки до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми

Грись А.М.

канд. психол. наук, доцент

Анотація

У статті розглядаються психологічні бар'єри студентів-психологів на шляху до готовності працювати з соціально дезадаптованими неповнолітніми. Зокрема виявлено пізнавальні, комунікативні, особистісні та конативні бар'єри, які різною мірою виражені у двох груп студентів та відповідно потребують специфічних способів подолання в залежності від рівня їх вираженості.

Ключові слова: психологічні бар'єри: пізнавальні, комунікативні, особистісні, конативні, соціально дезадаптовані неповнолітні.

Аннотация

В статье рассматриваются психологические барьеры студентов-психологов на пути к готовности работать с социально дезадаптированными несовершеннолетними. В частности выявлены познавательные, коммуникативные, личностные и конативные барьеры, которые в разной степени выражены у двух групп студентов и соответственно требуют специфических способов преодоления в зависимости от уровня их выраженности.

Ключевые слова: психологические барьеры: познавательные, коммуникативные, личностные, конативного, социально дезадаптированные несовершеннолетние.

Annotation

The paper discusses psychological barriers of students-psychologists towards readiness to work with socially maladjusted youth. In particular, cognitive, communication, personal and conative barriers were identified that are expressed

among the students of two groups at different degrees and requiring specific ways to overcome depending on their intensity.

Key words: psychological barriers: cognitive, communication, personal and conative, socially maladjusted youth.

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація розвитку України характеризується кризовими явищами майже у всіх сферах суспільного життя. Не є виключенням і освітня галузь, де криза торкнулася не лише проблем підготовки фахівців, а й можливості їх подальшого працевлаштування та самореалізації. Нещодавно на черговому засіданні НАПНУ йшлося про необхідність налагодження тісних зв'язків ВНЗ із роботодавцями з тим, щоб по-перше можна було визначити більш чітко вимоги до особистості майбутнього фахівця, тобто якими компетенціями необхідно оволодіти, щоб займатися тим, чи іншим видом діяльності, а по-друге скоротити кількість підготовки фахівців, які не є затребуваними на ринку праці.

В рамках статті ми хочемо привернути увагу саме до проблем підготовки психологів. З одного боку професія “психолог” сьогодні є досить популярною, зважаючи на кількість бажаючих здобути саме цю кваліфікацію, а з іншого - відомо, що багато випускників після закінчення обраної спеціальності не працюють за фахом.

Така ситуація на наш погляд зумовлена тим, що в нашій країні психолог як штатна одиниця в основному затребуваний в закладах освіти та центрах практичної психології чи соціальних службах, в яких вкрай низький рівень як матеріального так і морального стимулювання означених фахівців. Та чи лише ці чинники стають перешкодою на шляху до успішної професійної діяльності у цій галузі?

Наш досвід спілкування зі студентами та випускниками-психологами переконує, що окрім зазначених існують ще й інші, більш глибинні причини низького рівня професійної ідентичності фахівців.

Зазначені проблеми постають особливо гостро коли йдеться про роботу психолога з такою категрією дітей як соціально дезадаптовані неповнолітні. Результати наших попередніх досліджень у цьому напрямку показали, що у майбутніх фахівців існують глибинні перешкоди, або бар'єри, які перешкоджають вибору напрямку роботи психологів з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

Бар'єр від франц. *barriere* - перешкода у процесі діяльності, поведінки особистості в діяльності відмічається в багатьох дослідженнях, але, зазвичай побіжно, серед багатьох інших чинників: утрудненого спілкування, взаємонерозуміння, труднощів діяльності тощо.

Аналіз концепцій психоаналітичного напрямку показує, що бар'єри інтерпретуються як стан напруги, породжені недостатньо усвідомлюваними внутрішньоособистісними конфліктами, природа яких криється в системі взаємин людини з оточуючим світом, по-різному задовольняє її базові соціальні потреби. У даному трактуванні найважливішим механізмом психічної адаптації у важкій ситуації є система «психологічного захисту» особистості, яка будує свої відносини з іншими за допомогою різного роду захисних механізмів.

Одним із основних психологічних бар'єрів, за К. Роджерсом, представником гуманістичної теорії особистості, може стати розбіжність між зовнішньою реальністю і тим, що переживається суб'єктивно (неконгруентність створює передумови для розриву між самістю і уявленням про Самість). У цьому випадку людина, щоб підтримувати умови цінності, повинна заперечувати деякі сторони самої себе. З метою збереження структури Самості вступає в дію психологічний захист (К. Роджерс, 1994).

У концепції Е. Берна проблема бар'єрів пов'язана із напруженням (енергією, що вийшла з рівноваги) і потребою відновлення рівноваги у своєрідній енергетичній системі, якою є особистість. Психічне напруження виявляється в почутті неспокою і виступає в якості бар'єру, що заважає задоволенню бажання (Е. Берна, 1988).

У теорії особистості К. Левіна поняття бар'єра займає важливе місце, показуючи вплив успіху або невдачі в подоланні перешкод на рівень домагання особистості: блокатори, на думку К. Левіна, викликають «самозамінюючу активність», перемикають суб'єкта з однієї діяльності на іншу (К. Левін, 2000).

З точки зору Н. А. Подимова, психологічний бар'єр діяльності являє собою відбиту у свідомості людини внутрішню перешкоду, що виражається в порушенні смислової відповідності свідомості і об'єктивних умов і способів діяльності. Специфічна особливість прояву психологічних бар'єрів полягає в наявності своєрідної реакції людини на виникнення в процесі діяльності «критичних точок» (С.Л. Рубінштейн, 1957), що перешкоджають подальшому руху діяльності і викликають певні емоційні переживання, які визначають сприятливий чи несприятливий для суб'єкта результат.

В рамках нашого дослідження бар'єри розглядаються в процесі формування готовності студентів-психологів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми як стану переживання перешкод, що впливають на оптимальне протікання професійної діяльності з означеним контингентом, викликані, або особливостями сприйняття ситуацій, що виникатимуть у процесі здійснення діяльності, або особливостями особистості студента (діяльнісний і особистісний рівні). Бар'єри перешкоджають вибору цього напрямку діяльності та формуванню навичок її виконання, виражаються в труднощах переходу до наступної ланки діяльності і супроводжуються певними емоційними реакціями.

В залежності від того, який вплив робить стан напруженості на ефективність діяльності, виділяють стани операціональної напруженості, в основі якої переважають процесуальні мотиви діяльності й емоційної напруженості, яка характеризується яскраво вираженим емоційним забарвленням поведінки. Операціональна «напруженість» здійснює позитивний вплив на суб'єкта і зберігає високий рівень його працездатності,

емоційна негативна напруженість руйнує мотиваційну структуру діяльності і знижує її ефективність.

Класифікація психологічних бар'єрів, запропонована А.В. Антоновим, може бути застосовна до більшості видів діяльності, в тому числі і в діяльності із соціально дезадаптованими неповнолітніми. Дослідником виділяються дві групи бар'єрів: 1) бар'єр невіри у власні сили: бар'єр гіперскладності (переоцінка об'єктивної складності завдання), боязнь авторитетів, думки про своїх керівників, вкорінення різних заборон і «принципів неможливості»; 2) функціонально-розумові бар'єри: стереотипність мислення, бар'єр вибору і перенесення знань (за наявності глибоких знань виникають труднощі їх застосування в конкретній діяльності).

Т.В. Ексакусто також вказує на необхідність врахування в даній проблемі особистісного аспекту, який визначає індивідуально-вибіркове ставлення даної особистості до дійсності і пропонує розглядати бар'єри спілкування як явище суб'єктивної природи, що виникає в об'єктивно сформованій ситуації, сигналом появи якого є гострі емоційні переживання, що супроводжуються нервово-психічним напруженням і перешкоджають процесу взаємодії. Дослідником відзначається, що даний аспект є визначальним в класифікації бар'єрів В.М. Мясищева (1995), заснований на положеннях психології відносин:

1) бар'єри відображення, що виникають в результаті викривленого сприйняття: себе (неадекватна самооцінка), партнера (приписування не властивих йому властивостей, здібностей); ситуації (неадекватна оцінка значимості ситуації);

2) бар'єри ставлення, що виникають у результаті неадекватного ставлення: до себе (незадоволеність своїм рольовим статусом); до партнера (почуття антипатії, неприязні до партнера); до ситуації (негативне ставлення до ситуації);

3) бар'єри звернення як специфічної форми відносин: при формах звернення, які ведуть до кооперації, співпраці (компліменти, похвала і т.п.);

при формах звернення, що призводять до непродуктивного спілкування (підвищений тон голосу, невербальні засоби, використовувані в конфліктних ситуаціях і т.п.).

О.В. Морозов, розглядаючи проблему бар'єрів спілкування, звертає увагу на наявність або відсутність таких бар'єрів, як: інформаційно-дефіцитарний бар'єр (механічний обрив інформації, внаслідок чого відбувається перекручування, неясність передавання інформації, в силу чого спотворюється викладена і передана думка); заміщувально-спотворювальний бар'єр (надання іншого значення переданим словами) (2000).

Виникнення бар'єрів може бути пов'язано як з психологічними причинами, так і з причинами іншого порядку:

- Фонематичні нерозуміння (через похибки в самому каналі передачі інформації внаслідок спілкування на різних мовах, істотних дефектів мовлення та дикції, спотвореного граматичного ладу мови, невиразністю мови).

- Семантичний бар'єр нерозуміння (пов'язаний з відмінностями в системах значень (тезаурусах) учасників спілкування - проблема жаргонів і сленгів). Вплив смислового бар'єра має особливе значення в процесі роботи практичного психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми, так як в більшості випадків у неповнолітніх існують своєрідні системи мовленнєвих значень та специфічні варіанти словникового запасу слів.

Для особистості, нездатної подолати бар'єри, характерні переживання, пов'язані з переоцінкою можливої невдачі і недооцінювання можливості задоволення потреби; зростання сили негативних емоцій, погіршення функціонування; загальна незбалансованість психофізіологічної організації. Це викликає послаблення конструктивних тенденцій у психіці людини, розумне планування діяльності втрачає своє значення або зникає зовсім: деструктивна, пасивна і афективно-агресивна стратегії. Деструктивна або пасивна стратегія виявляється у психологічному захисті, відмові від

продуктивного розв'язання критичних ситуацій, будь-яких спроб усунути обумовлені ситуацією труднощі, зняття емоційної напруги і збереженні уявної цілісності особистісної структури. При реалізації афективно-агресивної стратегії відсутня гнучкість, що ускладнює пошуки позитивних варіантів подолання бар'єрів.

Нами було розроблено анкету на основі теоретичного вивчення проблеми психологічних бар'єрів на шляху до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми та практичного досвіду фахівців. В її основу покладено основні типи бар'єрів, які можуть перешкоджати готовності майбутніх психологів працювати з соціально дезадаптованими. Вибірку складали студенти 5-х курсів спеціальності психологія неповнолітніми. Результати отриманих даних представлено на рис. 1.

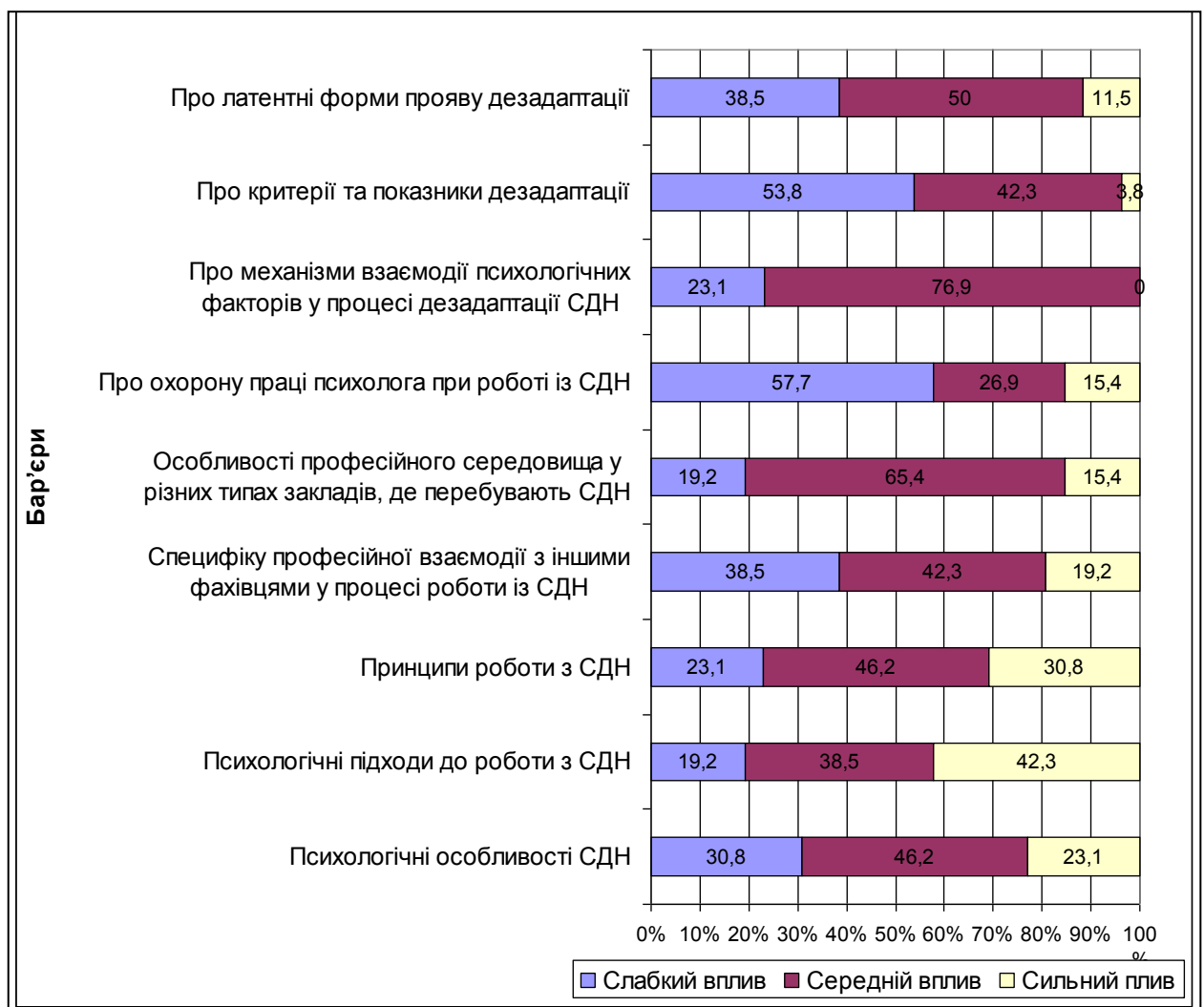

Рис.1 Оцінка досліджуваними сили впливу пізнавальних бар'єрів у процесі вибору напрямку роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми (СДН)

Як бачимо з рисунку 1, найбільш сильний вплив на студентів серед пізнавальних, мають такі бар'єри як незнання психологічних підходів до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми, принципи роботи та психологічні особливості соціально дезадаптованих неповнолітніх. Виходячи з цього саме ці теоретичні питання мають бути у найбільш розгорнутому вигляді подані студентам, оскільки саме від успішності їх засвоєння залежатиме ефективність роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

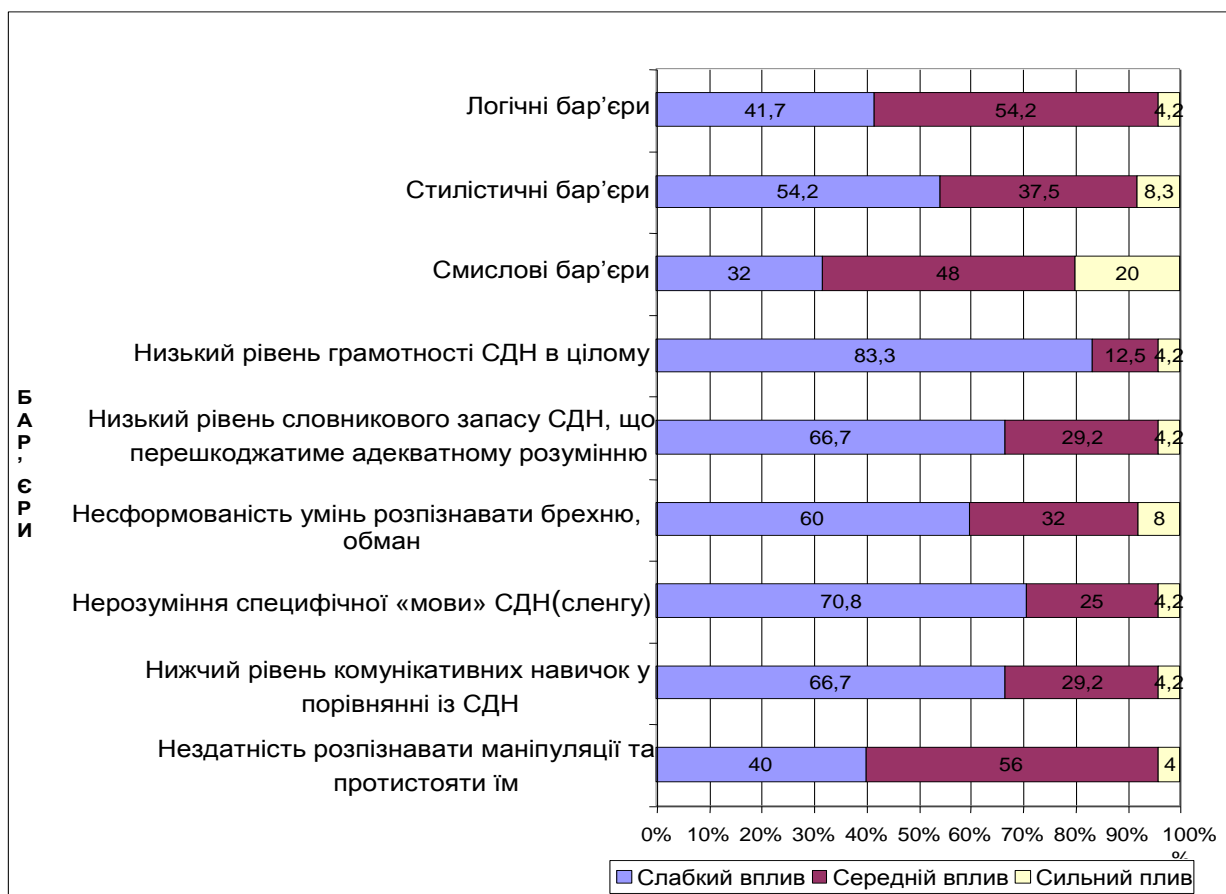

Рис. 2 Оцінка досліджуваними сили впливу комунікативних бар'єрів у процесі вибору напрямку роботи психолога із СДН

Стосовно оцінки досліджуваними сили впливу комунікативних бар'єрів, то найбільш вираженими є смислові бар'єри, а всі решта мають досить слабкий вплив, тобто не перешкоджають студентам у виборі напрямку роботи з означеним контингентом. Така ситуація, на наш погляд зумовлена перш за все тим, що студенти-психологи до 5-го курсу вивчають ряд навчальних дисциплін в рамках яких мають можливість прояснити для себе та розвинути комунікативні вміння та навички. Це наприклад такі дисципліни як “Психологія спілкування”, “Конфліктологія” та ін.

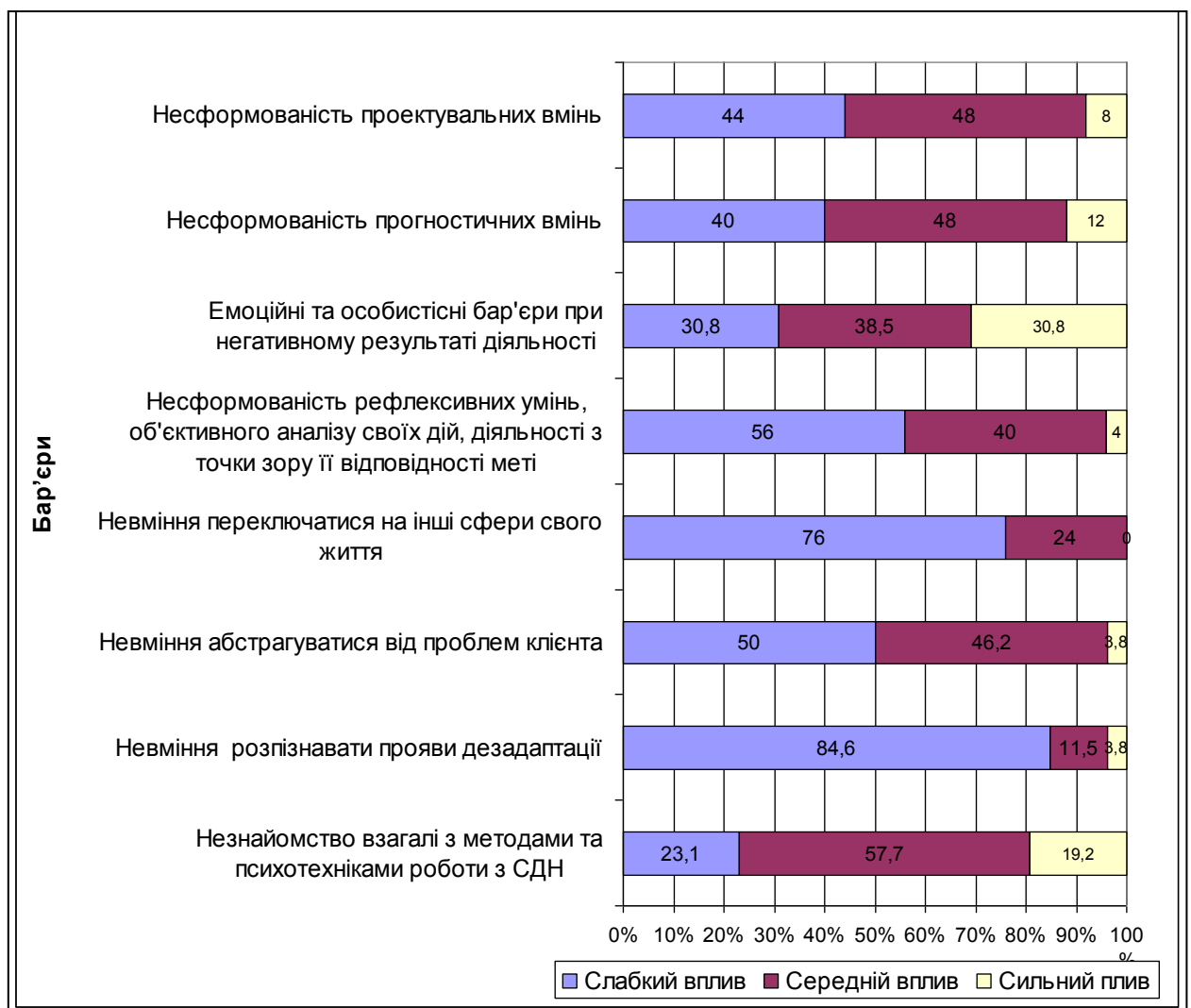

Рис. 3 Комунікативні бар'єри студентів у процесі вибору напрямку роботи із СДН

Серед комунікативних бар'єрів найбільш чітко вираженими є емоційні та особистісні бар'єри при негативному результаті діяльності та незнайомство з

методами та техніками роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми. Стосовно перших, то тут на наш погляд, на студентів діють механізми ідеалізації результатів майбутньої професійної діяльності. Тобто спрацьовує так званий ефект соціальної бажаності. Майбутні фахівці вважають, що результат їх діяльності завжди має бути тільки позитивним і не припускають можливих “промахів” у своїй роботі. А оскільки контингент дезадаптованих доволі складний, то студенти мають відчуття невпевненості у тому, що зможуть успішно долати дезадаптацію неповнолітніх володіючи необхідним багажем знань та техніками роботи, а відтак не отримуватимуть задоволення від результатів своєї діяльності. Часто студенти відмічають несформованість у них деяких особистісних якостей, які пов’язані із цим типом бар’єра. Ці страхи безумовно мають під собою певний ґрунт, оскільки як зазначають практики результат роботи з дезадаптованими досить віддалений у часі, тому тут потрібно мати терпіння для того, щоб у більш віддаленій перспективі очікувати ефект від результатів власної діяльності.

Для того, щоб успішно долати цей бар’єр необхідно у процесі підготовки майбутніх фахівців тримати постійний зв’язок із психологами-практиками, з тим, щоб своєчасно розвіяти міфи про цю діяльність та співвідносити їх з реальними умовами в рамках яких відбувається надання психологічної допомоги неповнолітнім з девіантною поведінкою.

Психологи-практики відмічають, що для багатьох пересічних громадян дезадаптовані неповнолітні асоціюються переважно лише із негативом, в той час як попри окремі їх недоліки вони безумовно, як і їх адаптовані однолітки мають чимало ресурсів на які можна спиратися при наданні психологічної допомоги.

Окремим аспектом оцінюваного бар’єра студентами є те, що останні побоюються оцінок з боку керівництва, якості їхньої роботи, при цьому у своєму сприйнятті очікуваних оцінок спираються переважно на кількісні результати своєї діяльності, залишаючи дещо поза увагою якісні показники, що також не зовсім відповідає об’єктивній дійсності.

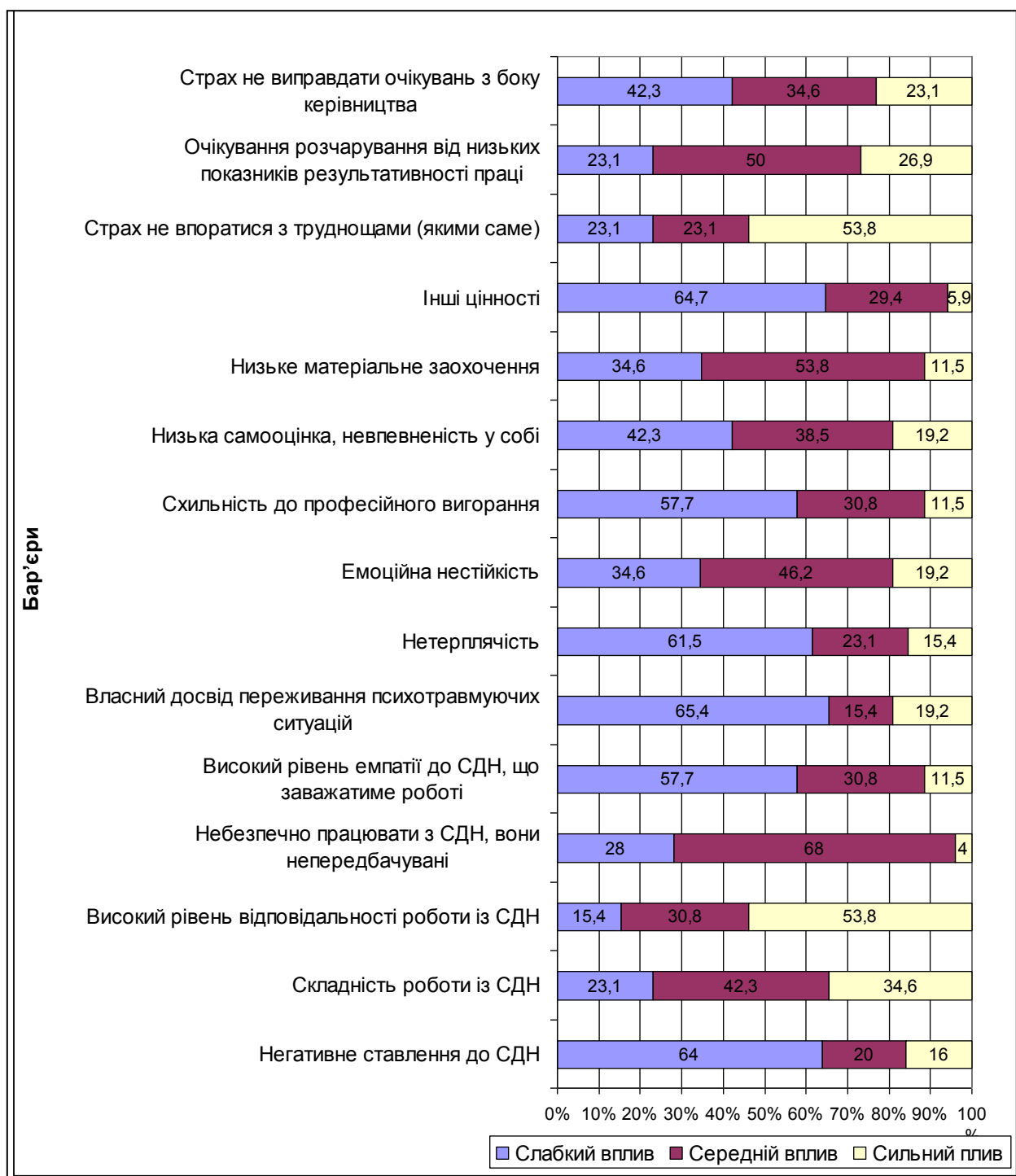

Рис. 4 Особистісні бар'єри студентів у процесі вибору напрямку роботи із СДН

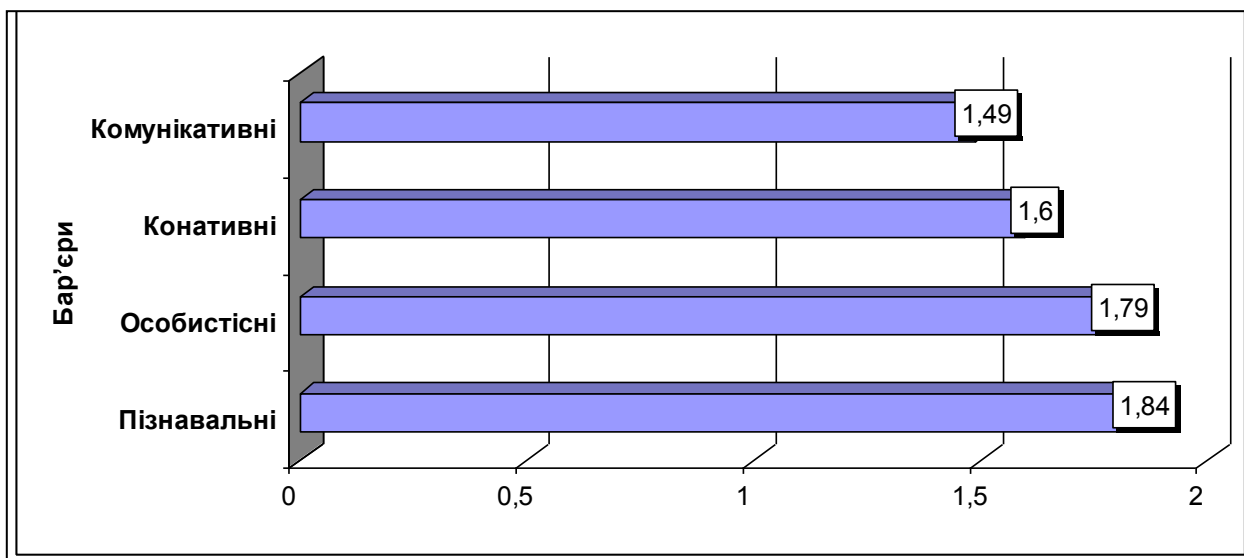

Рис. 5 Узагальнена оцінка студентами сили впливу психологічних бар'єрів

Які ж із перерахованих нижче *груп* психологічних бар'єрів у виборі напрямку роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми мають більший вплив, а який менший? Порівняємо *групи* психологічних бар'єрів між собою за допомогою критерія знакових рангів Уілкоксона (Таблиця 1). Як бачимо, лише між особистісними і пізнавальними бар'єрами відсутні значущі відмінності, за рештою порівняних пар психологічних бар'єрів існують відмінності у силі впливу.

Таблиця 1

Відмінності між вираженістю сили впливу груп психологічних бар'єрів

Статистики критерія знакових рангів Уілкоксона	Психологічні бар'єри					
	Особистісні Пізнавальні	Комунікативні Пізнавальні	Конативні Пізнавальні	Комунікативні Особистісні	Конативні Особистісні	Конативні Комунікативні
Z	-0,343	-3,159	-2,651	-3,035	-2,731	-1,969
P	0,732	0,002	0,008	0,002	0,006	0,049

Маємо змогу побачити типи студентів в залежності від характерних для них психологічних бар'єрів у виборі напрямку роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми

Щоб виокремити типи студентів в залежності від характерних для них психологічних бар'єрів у виборі напрямку роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми було використано кластерний аналіз (пакет статистичних програм «SPSS – 17»). У якості метода формування кластерів (об'єднання досліджуваних у класи) оберемо метод К-середніх - метод аналізу кластерних центрів. Для обчислення відстаней між об'єктами (досліджуваними) використано метрику квадрату евклідової відстані – «Squared Euclidean Distance».

Після низки кластеризаційних експериментів нами було обрано кінцеве рішення про розподілення всієї вибірки на 2 типи (класи) із репрезентативною кількістю об'єктів, що належать кожному типу. До першого типу увійшло 34,6% студентів, до другого – 65,4%.

Характеристики типів студентів в залежності від притаманних їм психологічних бар'єрів у виборі напрямку роботи психолога з соціально дезадаптованими неповнолітніми (надалі - типів) представлено в таблицях.

Для того, щоб описати отримані класи, зазвичай користуються процедурою порівняння середніх значень параметрів (кластерних центрів), за якими була проведена кластеризація із наступним проведенням однофакторного дисперсійного аналізу ANOVA. Але, оскільки наші дані – порядкові, ми оберемо інший шлях – порівняємо «наповнення» класів на основі U-критерія Манна-Уїтні.

Таблиця 2

Відмінності між типами досліджуваних із різними уявленнями про психологічні бар'єри роботи психолога із СДН

Бар'єри	Типи		Статистика Манна-Уїтні		
	1 тип (М)	2 тип (М)	U	Z	p
Низький рівень знань про принципи роботи з СДН	2,67	1,76	25,5	-2,961	0,004**
Низький рівень знань про особливості професійного середовища у різних типах закладів, де перебувають СДН	2,33	1,76	40,5	-2,301	0,050*

Низький рівень знань про про латентні форми прояву дезадаптації у СДН	2,11	1,52	40,5	-2,146	0,050*
Власний досвід переживання психотравмуючих ситуацій	1,11	1,76	46,5	-1,918	0,971↑
Схильність до професійного вигорання	1,11	1,76	38,5	-2,321	0,039*
Низьке матеріальне заохочення	2,11	1,59	41,0	-2,136	0,058↑
Страх не виправдати очікувань з боку керівництва	2,44	1,47	26,5	-2,886	0,005**
Нездатність розпізнавати маніпуляції та протистояти їм	1,88	1,50	44,5	-1,943	0,085↑
Несформованість умінь розпізнавати брехню, обман	1,88	1,26	33,5	-2,625	0,018*
Смислові бар'єри, що можуть бути пов'язані з відсутністю позитивного досвіду у СДН, на який можна було би спиратися у процесі надання психологічної допомоги	2,33	1,62	35,5	-2,374	0,025*
Незнайомство з методами та психотехніками роботи з СДН	2,33	1,76	42,5	-2,062	0,066↑
Невміння розпізнавати прояви дезадаптації	1,55	1,00	42,5	-2,923	0,066↑
Емоційні та особистісні бар'єри при негативному результаті діяльності	2,55	1,70	31,5	-2,576	0,013*
Несформованість проектувальних вмінь	2,00	1,44	42,5	-2,015	0,066↑

Примітка: ↑ - тенденція до значимих відмінностей на рівні $0,05 < p \leq 0,10$; * - відмінності значимі на рівні $p \leq 0,05$; ** - відмінності значимі на рівні $p \leq 0,01$.

Студенти першого типу вказують на *більш високий* (порівняно із другим типом) *рівень впливу*: низького рівня знань про принципи роботи з СДН, про особливості професійного середовища у різних типах закладів, де перебувають СДН, про латентні форми прояву дезадаптації у СДН (пізнавальні бар'єри); низьке матеріальне заохочення і страх не виправдати очікування з боку керівництва (особистісні бар'єри); нездатності розпізнавати маніпуляції та протистояти їм, несформованості умінь розпізнавати брехню, обман, та смислові бар'єри, що можуть бути пов'язані з відсутністю позитивного досвіду у СДН (комунікативні бар'єри); незнайомства з методами та психотехніками роботи з СДН, невміння розпізнавати прояви дезадаптації, емоційних та особистісних бар'єрів при негативному результаті діяльності, несформованості проектувальних вмінь (конативні бар'єри).

Другий тип студентів відрізняється від першого *менш високим* рівнем впливу всіх наведених вище психологічних бар'єрів і *більш високим* рівнем впливу таких особистісних бар'єрів, як власний досвід переживання психотравмуючих ситуацій і схильність до професійного вигорання.

Оскільки до другого типу належать $\frac{2}{3}$ усіх досліджуваних, то саме цим особистісним бар'єрам потрібно приділити найбільшу увагу.

Таким чином проведене дослідження слугує основою для розробки цілеспрямованих психологічних впливів на студентів – майбутніх психологів у процесі їх підготовки до роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми.

Література

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн. – М. Прогресс, 1988. - 399 с.
2. Левин К. Разрешение социальных конфликтов / К. Левин. - СПб: Речь, 2000.-265 с.
3. Морозов А. В. Деловая психология. Курс лекций / А.В. Морозов - СПб: издательство Союз, 2000. - 576 с.
4. Рогов Е. И. Психология общения [Текст]/ Е.И.Рогов. - М.:ВЛАДОС, 2001-336 с.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека [Текст]/ К.Роджерс. - М.: Прогресс, 1994-420 с.
6. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - СПб.: Питер, 2006- 713 с.
7. Самыкина Н. Ю. Формирование личностной готовности психологов к первичной профилактике наркомании в среде старшеклассников: дис., канд. психол. наук / Н. Ю.Самыкина - Калуга, 2002 - 166 с.
8. Семаго Н. Я. Проблемные дети: Основы диагностической и коррекционной работы психолога. 2-е изд., испр. и доп. / Н. Я Семаго, М.М. Семаго.- М.: АРКТИ, 2001 -208 с.

Реферат

У статті розкрито сутність та зміст психологічних бар'єрів студентів-психологів, які перешкоджають їх готовності працювати з соціально дезадаптованими неповнолітніми. Зокрема на основі авторської анкети визначено наступні типи психологічних бар'єрів: пізнавальні, особистісні, комунікативні та конативні.

За результатами дослідження виокремлено дві групи студентів в залежності від того, які бар'єри у них є переважаючими.

Студенти першого типу вказують на більш високий рівень впливу: низького рівня знань про принципи роботи з соціально дезадаптованими неповнолітніми, про особливості професійного середовища у різних типах закладів; низьке матеріальне заохочення і страх не виправдати очікування з боку керівництва; нездатності розпізнавати маніпуляції та протистояти їм, незнайомство з методами та психотехніками роботи з дезадаптованими.

Другий тип студентів відрізняється від першого менш високим рівнем впливу всіх наведених вище психологічних бар'єрів і більш високим рівнем впливу таких особистісних бар'єрів, як власний досвід переживання психотравмуючих ситуацій і схильність до професійного вигорання.

Abstract

The paper deals nature and concept of psychological barriers of students-psychologists that hinder their readiness to work with socially maladjusted youth. In particular, the following types of psychological barriers: cognitive, personality, communication and conative were identified on the base of the author's questionnaire.

The study revealed two groups of students, depending on what type of barriers is dominating for them.

Students of the first type indicate that the following problems have higher impact on them: low level of knowledge about the principles of work with socially maladjusted youth, on characteristics of professional environment in institutions of

different types; low financial encouragement and fear not to meet administration expectations, failure to recognize manipulation and confront it, lack of knowledge about methods of work with maladjusted people.

The second type differs of the first type by lesser impact of all the above psychological barriers and by higher impact of personal barriers such as personal experience of stressful situations and disposition to professional burnout.